

Eramano Orlando, *Matrimoni medievali. Sposarsi in Italia nei secoli XIII–XVI*, Roma, Viella 2023, ss. 306.

ks. prof. dr hab. Ginter Dzierżon

Wydział Prawa Kanonicznego UKSW

ORCID 0000-0002-5116-959X

e-mail: g.dzierzon@uksw.edu.pl

W 2023 roku nakładem wydawnictwa „Viella” ukazała się godna uwagi pozycja „*Matrimoni medievali. Sposarsi in Italia nei secoli XIII–XVI*”, autorstwa Eramano Orlando, poświęcona występującym we Włoszech problemom wiążącym się zawieraniem związków małżeńskich w przedziale od XIII do XVI wieku.

W skład monografii weszło aż dwanaście rozdziałów. Rozdział pierwszy „*Introduzione*” ma charakter wprowadzający. Obiektem zainteresowania Autora stały się takie kwestie, jak problematyka paradygmatów małżeńskich, tematyka źródeł i stanu historiograficznego związanego ze zrealizowaniem nowego projektu badawczego „*Processi matrimoniali degli archivi ecclesiastici italiani*”, zagadnienie modeli małżeństwa przedtrydenckiego oraz kończący rozważania wątek dotyczący istotnych założeń ówczesnej instytucji małżeństwa (pryncypium konsensualistyczne, małżeństwo formalne).

Rozdział drugi „*Tra disciplinamento e indisciplina: il matrimonio pretiridentino*” ma charakter przekrojowy. Orlando syntetycznie przedstawił w nim średniowieczny proces krystalizowania instytucji małżeństwa, poczynając od recepcji z prawa rzymskiego pryncypium konsensualistycznego, znajdującego wyraz w powszechnie znanej dziś zasadzie *consensus facit nuptias*, poprzez namysł nad problematyką małżeństwa aformalnego, a kończąc na pewnych kwestiach

szczegółowych (walor posagu, małżeństwo tajne i jego odniesienie do doktryny Soboru Trydenckiego).

Rozdział trzeci nosi tytuł „Tempi, spazi e riti del matrimonio”. W swym wywodzie Autor monografii zaczął od refleksji nad obrazem Giotta „Sposalizio” ukazującym ceremonię zawarcia małżeństwa według ówczesnego modelu kościelnego. W punkcie drugim „La dimensione laica, familiare e comunitaria del matrimonio” jego uwaga koncentruje się wokół wymiaru świeckiego, rodzinnego oraz wspólnotowego małżeństwa. Opierając się na faktach historycznych ukazał ówczesne zaręczyny, sposoby wyrażenia zgody małżeńskiej, a także funkcjonującą instytucję *traductio*, polegającą na przeprowadzeniu panny młodej do domu pana młodego. W punkcie trzecim (*Il modello notarile di matrimonio*) i czwartym (*Pubblico e celebrativo: il matrimonio aristocratico*) uwaga Autora koncentruje się wokół specyficznych form zawierania małżeństwa, jakimi były z jednej strony zawieranie związku przed notariuszem, z drugiej zaś, model zawierania małżeństwa w środowiskach arystokratycznych. Ostatni punkt, to jest w punkt szósty (*Altre variabili*) jest logicznym następstwem treści zawartych w punktach poprzednich, gdyż został poświęcony innym formom zawierania związków w środowiskach włoskich. W nim w sposób szczególny uwaga historyka ogniskuje się wokół powszechnej w średniowieczu instytucji małżeństwa tajnego. Spostrzegł, iż mimo tego, że jego zawieranie było pozbawione formalności prawnych, to jednak nie oznaczało to, iż było ono pozbawione elementów rytualnych. Co ciekawe, zachowanie pewnego rytuału, jak utrzymuje Orlando, wiązało się także z zawieraniem małżeństwa pod przymusem.

W rozdziale czwartym „Dai preliminari alla scelta: mediazioni, modelli e reti” przedmiotem uwagi historyka stała się tematyka faz zawierania małżeństwa. Punktem wyjścia analiz stał się namysł nad problematyką funkcji rodziny i małżeństwa. Dysponując takim kontekstem Orlando zaprezentował następujące wątki: kwestię mediacji i jej uwarunkowań oraz tematykę wyboru panny młodej.

Współczesnego czytelnika zapewne szczególnie zainteresuje rozdział piąty „Matrimoni incerti, irregolari e transgresivi”. W punkcie

pierwszym „*Unioni incerte e controverse*” Autor podjął problem ówczesnych małżeństw niepewnych i kontrowersyjnych. W związku z tym nawiązał po raz kolejny do tematyki małżeństw tajnych, podkreślając, iż były one zawierane przeciw istniejącemu porządkowi społecznemu. Z drugiej strony zwrócił uwagę na fakt, iż niejednoznaczność wyrażanej przez nupturientów zgody małżeńskiej generowała niemałe problemy w sądownictwie kościelnym, ze względu na trudności weryfikacji wyrażonego przez strony konsensu. Chwilę uwagi poświęcił też Orlando kwestii małżeństw czasowych oraz separacji faktycznej. W jego opinii zjawisko separacji faktycznej było dosyć rozpowszechnione i bardzo złożone, gdyż wiązało się ono z wydaleniem małżonka ze środowiska rodzinnego. Jeszcze większe problemy, według Autora, powodowała wielość związków zawartych przez jedną osobę oraz tak zwane małżeństwa sukcesywne wiążące się ze zjawiskiem poligamii sukcesywnej, której głównymi powodami były przedłużający się czas nieobecności współmałżonka z powodu toczących się wojen bądź też uwięzienia. Zdaniem historyka, mnożące się nieprawidłowe sytuacje sprokurowały wprowadzenie instytucji procesu o domniemaną śmierć współmałżonka. Ostatni piąty wątek tego rozdziału „*I delicta carnis: ratto, adulterio e stupro*” Orlando poświęcił praktyce procesowej związanej z przestępstwami porwania, cudzołóstwa oraz gwałtu.

W rozdziale piątym przedmiotem zainteresowania Autora monografii stała się tematyka surogatów małżeństwa lub quasi małżeństwa (*I surrogati del matrimonio «o quasi matrimonio»*). Bazą wyjściową dla rozważań historyka stało się zjawisko specyficznego stylu życia wspólnego na sposób małżeński. Opierając się na materiale źródłowym wyjaśnił, iż w tym wypadku chodziło o fenomeny związków nieformalnych, anormalnych oraz nieprawidłowych. Wyraził pogląd, iż te specyficzne formy ludzkiego współżycia w Italii były rozpowszechnione i tolerowane. W tym kontekście Orlando zajął się tematyką konkubinatu. Do zasadniczych powodów tego negatywnego zjawiska społecznego zaliczył on: brak środków na posag oraz różnicowanie społeczne i kulturowe. Moim zdaniem, za interesujące należy uznać wywody punktu trzeciego „*Il concubinto tra tolleranza e reato*”,

w którym Autor wyartykułował tezę, iż w ówczesnym społeczeństwie tolerowano konkubinat bezzenny; nietolerowano natomiast takiego sposobu życia osób, które uprzednio zawarły związek małżeński. Wreszcie w tym obszarze zagadnień odrębny wątek badacz poświęcił konkubinatu elit. W jego opinii małżeństwa formalne konsolidowały więzi pomiędzy rodami; życie zaś w konkubinacie zmierzało bardziej do wytworzenia satysfakcjonujących więzi emocjonalnych.

W rozdziale siódmym Orlando zajął się problemem uwiedzenia oraz fikcji (*Seduzione e finzione*). Jego zdaniem inercja, a także niepewność wyrażanego przez nupturientów konsensu sprzyjały powstawaniu wielu sytuacji nieprawidłowych. W cieniu fenomenu wolnego konsensu niejednokrotnie dochodziło do symulacji i oszustw. Powodów tego stanu rzeczy Autor dopatruje się w możliwości zawierania małżeństw tajnych oraz sekretnych. De facto wielokrotnie miały miejsce sytuacje, w których dochodziło do pomieszania małżeństw tajnych z małżeństwami w sensie fałszywym. Według Orlando zjawisko symulacji było powodowane licznymi przyczynami. Za powody najczęściej występujące w sferze materialnej uznał on możliwość otrzymania posagu, a także chęć uzyskania majątku. Wskazał też, iż zdarzało się, że symulowano ze względu na traktowanie zawierania małżeństwa jako gry bądź kpiny.

W rozdziale ósmym Orlando rozważył zagadnienie małżeństw panien młodych będących w wieku dziecięcym (*Spose bambine*). Twierdzi, iż w trybunałach włoskich procent prowadzonych spraw odnoszących się do związków zawartych poniżej wymaganego prawem wieku był niemały. Ta uwaga Autora dotyczyła zwłaszcza wieku dziewcząt. W jego opinii, w tym obszarze procesowym istotnym problemem prawnym była kwestia związku zachodzącego pomiędzy dojrzwaniem a dopełnieniem małżeństwa. Zauważył, iż z powodu niedojrzałości biologicznej dochodziło niejednokrotnie do dopełnienia kilka miesięcy po zawarciu małżeństwa. W związku z tym, jego zdaniem, w ówczesnym orzecznictwie zmagano się z jednej strony z problemem określenia granicy pomiędzy dzieciństwem a dojrzałością, z drugiej zaś, ze sprecyzowaniem kryteriów psychicznych i biologicznych dojrzałości. W tym kontekście, w moim przekonaniu,

godna uwagi jest teza Orlando, iż podwyższono wiek do zawarcia małżeństwa z powodu skąpej i niezrównoważonej diety. Wywody tego rozdziału Autor zwieńczył namysłem nad kwestią małżeństwa zawieranego pomiędzy dziećmi.

Rodział dziewiąty został poświęcony zagadnieniu przemocy małżeńskiej oraz domowej (*Matrimoni forzati e violenza domestica*). Rozpoczynając swój wywód Orlando zauważył, iż problematyka ta jak dotąd, została niedostatecznie przebadana. Stąd też, w jego opinii, bardziej można przedstawić jej zarys kwalitatywny, aniżeli kwantytatywny. Jego zdaniem prezentowany problem pozostawał w ścisłym związku z ówczesnym modelem rodziny, w której kluczową rolę pełnił ojciec (*pater familias*). Jego decyzje nierzadko były przepełnione przemocą. W punkcie drugim „L’annullamento del vincolo propter metus” Autor spostrzegł, iż dowiedziona bojaźń, a więc wada godząca w ważność zgody małżeńskiej, była w ówczesnym prawie uznawana za motyw skłaniający do automatycznego orzeczenia nieważności małżeństwa, zwłaszcza gdy chodziło o małżonków młodocianych. Z drugiej strony obiektem uwagi historyka stało się zjawisko przemocy małżeńskiej. W jego opinii i w tym wypadku istotną rolę odgrywał model rodziny, w której dominującą rolę odgrywał mąż, częstokroć wywołujący przemoc. Ostatni czwarty punkt Orlando poświęcił kwestii tortur, pojmowanych w kategoriach przyczyny separacji (*Le sevizie come causa di separazione*). Przypomniął, iż w prawie dekretałowym takie zachowania nie stanowiły tytułu autonomicznego sepracji. Wyjaśnił też, iż w ówczesnym prawie, za przyczynę separacji nie uznawano każdej tortury, ale jedynie tortury ciężkie mogące sprokurować niebezpieczeństwo śmierci.

Małżeństwa mieszane stały się przedmiotem uwagi Autora monografii w rozdziale dziesiątym (*I matrimoni misti*). W swym wywodzie Orlando wyszedł od syntetycznej prezentacji kontekstu funkcjonowania tej instytucji, wywołanego wydarzeniami związanymi z rozłamami w Kościele. Wskazał, iż fundamenty doktrynalne instytucji małżeństw mieszanych w głównej mierze są wkładem pierwszego dekretysty, Huguccia z Pizy. Następnie historyk zajął się kwestią małżeństw katolików z chrześcijanami wschodnimi, zauważając,

iż w ówczesnej Italii problem ten istniał zwłaszcza w Wenecji oraz Florencji. Nawiązując do źródeł spostrzegł, iż z powodu istniejącego zakazu zawierania tego typu związków często dochodziło do symulowanych nawróceń na katolicyzm. W punkcie trzecim „Confronti” Orlando skłania się ku tezie, iż funkcjonowanie legalnej instytucji małżeństwa mieszanego sprzyjało przekroczeniu pewnych granic o charakterze konfrontacyjnym; sprzyjało uniknięciu skandali, groźb. Z kolei w punkcie czwartym „Affinità” Autor przekonuje, iż istniejące środowisko przepełnione duchem personalizmu w głównej mierze przyczyniło się do powstania zjawiska synkretyzmu liturgicznego. Wreszcie w punkcie szóstym „Impatto disciplinare del Concilio di Trento” Orlando zwrócił uwagę, iż mimo spetryfikowania dyscypliny na Soborze Trydenckim w Wenecji, utrzymano rozwiązania przyjęte na Soborze Florenckim.

Wokół tematyki związków zakazanych ogniskuje się uwaga Orlando w rozdziale jedenastym (*Il fascino delle unioni proibite*). Tym razem rozpoczął on swe rozważania od namysłu nad związkami z niewierzącymi, ujmując tę problematykę w kontekście historycznym. Podkreślił, iż tego typu związki uchodziły nie tylko za niegodziwe, ale także za nieważne, gdyż godziły w istotę małżeństwa, wychowanie potomstwa; zagrażały także harmonii współżycia małżeńskiego. Wskazał, iż w myśl przyjętych rozwiązań zawarcie takich związków nie usprawiedliwiałałoby wprawdzie zawarcia nowego związku, ale uprawniało do separacji od łoża i stołu. Ze strony natomiast niewierzącego istniała tylko jedna możliwość – nawrócenie. Wykazał też, iż współżycie z niewierzącym pociągało za sobą liczne kary, nie wyłączając kary śmierci.

Tytuł ostatniego dwunastego rozdziału brzmi prowokująco „Marginalità e matrimonio”. Kończąc swe wywody Orlando zajął się statusem osób z ówczesnego marginesu społecznego: niewolników, osób dotkniętych chorobami zakaźnymi oraz służących. Podkreślił, iż pozycja niewolników w Kościele w stosunku do rozwiązań występujących w prawie rzymskich na korzyść znacznie różniła się. Zmaganie z poważnymi chorobami zakaźnymi wprawdzie uprawniało

do separacji, ale po zawarciu związku nie umożliwiało stwierdzenia jego nieważności.

Zaprezentowana pozycja organicznie wpisuje się w nurt badań nad instytucją małżeństwa kanonicznego z perspektywy historycznej. Z jej tytułu wynika, iż namysł Eramano Orlando dotyczył środowiska włoskiego. Poruszone przez Autora monografii szerokie spektrum zagadnień niewątpliwie pogłębia wiedzę czytelnika nie tylko w zakresie zawierania małżeństwa, ale także w kwestiach pochodnych z nim związanych. Za pewien mankament tej pozycji należy uznać fakt, iż Autor wprowadzając w swych wywodach przyjęte tezy potwierdza licznymi przykładami, ale w swych analizach nie odwołuje się bezpośrednio do źródeł. Moim zdaniem przyjęcie takiej metodologii w pewnym stopniu umniejsza walor naukowy prezentowanej pozycji. Poza tym monografia ta nie została zwieńczona zakończeniem, co sprawia, iż ze swych analiz Orlando nie wywiódł żadnych konkluzji o charakterze generalnym, a powinien to uczynić.